

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ГЕНДЕР ТЕНГЛИГИНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

Атаниязова Максуда Балтабаевна

*А.И.Герцен номидаги Россия давлат педагогика университети
Тошкент шаҳар филиали, гуманитар фанлари
факультети декан муовини, и.ф.ф.д.(PhD) в/б доцент
Ўзбекистон, Тошкент шаҳри Юсуф Хос Хожиб 64 –уй*

Аннотация: Тадқиқ этилаётган гендер тенглиги тушунчаси ва унинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини долзарблиги жамиятдаги эркаклар ва хотин-қизлар ролларининг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан фарқланишига эътибор қаратишни назарда тутди. Шу билан бирга мақолада гендер тенглиги аёллар ва эркаклар, қизлар ва ўғил болалар учун тенг ҳуқуқ, масъулият, имконият, қадрият ва натижалари эканлигига урғу берилган.

Мақолада гендер масалаларининг асосий йўналишлари гендер тенгликни таъминлаш ва аёлларнинг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларини яхшилашга қаратилган оқилона давлат сиёсатини амалга оширишда уларнинг фаол иштирок этишини таъминлаш мақсадга мувофиқлиги белгиланган.

Калит сўзлар: гендер, гендер тенглиги, гендер стандартлари, гендер статистикаси, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар, таълим, аёллар иқтисодий фаоллиги, иш билан бандлик, ижтимоий муҳофаза, ишсизлик.

Abstract: The relevance of the studied concept of gender equality and its socio-economic significance suggests focusing on the socio-economic differentiation of the roles of men and women in society. At the same time, the article emphasizes that gender equality is an equal right, responsibility, opportunity, value and result for women and men, girls and boys.

The article emphasizes the expediency of ensuring the active participation of women in the implementation of a reasonable state policy aimed at ensuring gender equality and improving the socio-economic status of women.

Key words: gender, gender equality, gender standards, gender statistics, socio-economic conditions, education, women's economic activity, employment, social protection, unemployment.

Кириш

Гендер - аёллар ва эркаклар ўртасидаги ўзгарувчан ижтимоий-маданий фарқларни, ролларни, ахлоқ андозаларини, табиий (туғма) бўлмаган, яъни жамоат тасавуридаги меъёрлар ва анъаналар асносида улар томонидан ўзлаштирилган сифат ва бошқа таърифларни ифодаловчи терминдир, бу тушунчанинг киритилиши энг умумий маънода икки тушунча- биологик ва ижтимоий жинс тушунчаларини фарқлашга ёрдам беради. Гендер (инглизча «gender», лотинча «genus» сўзларидан - «зот») – инсоннинг жамиятда ўзини тутишини ва бундай тутиш қандай қабул қилинишини белгилайдиган ижтимоий жинсдир. Гендер (инглизча gender – “зот”дан) жинс тушунчасини физиологик воқелик устқурмаси бўлган ижтимоий конструкция сифатида

белгилайди. Бу тушунча аёллар ва эркакларга таъсир кўрсатувчи барча ижтимоий жараёнларда мавжуд, ташкил топади ва қайта тикланади. Гендернинг ижтимоий ташкил топиши назариясида учта асосий тушунча фарқланади: жинс, жинсий мансублик ва гендер.

Гендер концепцияси биологик жинс билан (инглизчасига – sex) ижтимоий жинс (инглизчасига – gender) фарқланишига ҳамда жинслар орасидаги ижтимоий муносабатлар фақат эркаклар ва хотин-қизларнинг биологик ўзига хослиги билан белгиланмаслиги, ижтимоий роллар бирлиги, физиологик фарқлардан сезиларли равишда кенглигини англашга қурилган.

Жинс – бу анатомик, физиологик тушунча, яъни индивиднинг биологик жинсга оидлигини белгиловчи биологик хусусиятлар бирлигидир. Бироқ, одамлар ўртасида биологик фарқлардан ташқари ижтимоий роллар, фаолият турлари, хатти-ҳаракатдаги ва психологик характеристикадаги бўлиниш ҳам мавжуд. Жинсдан фарқли ўлароқ гендер – психологик, маданий ва ижтимоий воситалар билан шаклланади. Тадқиқотлар давомида Ғарб феминизмидан келиб чиққан нисбатан янги концепция вужудга келди, унда “жинс ва ҳокимият масалалари кўтариб чиқилади, андроцентристик давлатнинг ва шаклланаётган фаннинг батафсил танқиди келтирилади”. (Андроцентризм^[1]– «Ғарб маданиятига хос эркакни умуман инсонга, Номо

Sapiens турига айнан тенг ҳисоблаш, аёлни эса хусусий ҳол, “умуман инсон”нинг кичик тури сифатида олиб қараш нормаси). Эркаклар ва хотин-қизларнинг биологик фарқларини мутлақлаштириш жараёни шунга олиб келдики, инсон фаолиятининг кўплаб соҳалари сунъий равишда “аёлларга хос” ва “эркакларга хос” турларга бўлина бошланди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Ўзбекистоннинг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушликдан фойдаланилишига қарши кураш тўғрисидаги конвенция (1949 й.), Хотин-қизларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (1952 й.), Пекин декларацияси ва Ҳаракатлар Платформаси (1995 й.), шунингдек, Қийноқларга солишга ва муомалада бўлиш ва жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни таҳқирловчи турларига қарши конвенция (1984 й.), Таълим соҳасидаги камситишларга қарши кураш тўғрисидаги конвенция (1960 й.), Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (1990 й.), Халқаро меҳнат ташкилотининг бир хил қийматга эга бўлган меҳнат учун эркаклар ва хотин-қизларни тенг рағбатлантириш тўғрисидаги конвенцияси №100 (1951 й.), Оналикни

муҳофаза қилиш тўғрисидаги 103-конвенцияси (1956 й.), Меҳнат ва машғулотлар соҳасидаги камситишлар тўғрисидаги конвенцияси №111 (1958 й.), Иш билан таъминлаш сиёсати тўғрисидаги конвенцияси №122 (1964 й.), Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш №138 (1973 й.) ва Болалар меҳнатининг оғир шакллари таъқиқлаш ва йўқ қилишга доир шошилиш чоралар тўғрисидаги конвенциясини №182 (1999 й.) ратификация қилиш миллий даражада аёллар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро стандартларини имплементация қилиш бўйича қонунчиликка ва давлат органлари фаолиятининг амалиётига ниқ чораларни ишлаб чиқиш учун зарур халқаро-ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди.

Маълумки, аёллар ҳуқуқлари бўйича саксондан ортиқ умумжаҳон конвенциялар, ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган бўлиб, жумладан, БМТ Бош Ассамблеясининг Инсон ҳуқуқларининг хартиясини барча одамларга (эркакларга ва аёлларга ҳам) тенг ҳуқуқлар, эркинликлар ва маъсулият берувчи Инсон ҳуқуқлари умумий декларацияси (1848 йил) асосида 1979 йилда БМТ нинг Бош Ассамблеяси Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенцияни қабул қилди. 1985 йилда Умумжаҳон конференциясида 2000 йилгача бўлган муддатда амалга оширилиши режалаштирилган Аёллар аҳволини яхшилаш соҳасидаги Найроби Истиқбол Стратегияси қабул қилинди. 1995 йил 15 декабрда Пекинда бўлиб ўтган Аёллар аҳволига бағишланган умумжаҳон конференциясида Ҳаракат платформаси қабул қилинди. Кейинги йилларда бу борада бир қатор қонуний меъёрлар қабул қилинди жумладан, Аёлларга нисбатан зўравонликни бартараф этиш тўғрисида Декларация (2015 й), Аёллар меҳнатига доир гендер тенглиги (2016 й.) ва бошқалар.

Гендер тушунчасининг жамиятдаги эркаклар ва хотин-қизлар ролларини ижтимоий жиҳатдан фарқланишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Мазкур атама 1968 йилда америкалик психолог олим Роберт Столлер томонидан илмий истеъмолга киритилган бўлиб, жинс маъносини билдиради. Гендер (инглизча gender зот) жинс тушунчасини физиологик воқелик жараёни бўлган ижтимоий конструкция сифатида белгиланади.

Тадқиқот методологияси

Илмий-амалий тадқиқотнинг методологик асослари Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг маълумотномалари, социологик тадқиқотлар натижалари ва бошқа тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳисобланади.

Тадқиқотда тизимли таҳлил, қиёсий таҳлил, макроиқтисодий таҳлил, гуруҳлаш, эксперимент, декомпозиция, социологик таҳлил,

инновацион ва интеграцион ёндашувлар, гендер тенглигини таъминлаш ва аёллар ишсизлигини камайтириш бўйича халқаро тажрибалар таҳлили ва апробациясидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Гендер тенглиги аёллар ва эркаклар, қизлар ва ўғил болалар учун тенг ҳуқуқ, масъулият, имконият, қадрият ва натижалардир. Гендер тенглиги фақат аёлларга тааллуқли масала бўлмасдан, у эркаклар ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳам англатади. Чунки жамият ҳар икки жинсдан гендер нормалари ва стандартларига мувофиқ ҳаракат қилишини кутади. Демак, гендер тенглиги аёлларнинг ҳам эркакларнинг ҳам манфаатлари, эҳтиёжлари ва устуворликлари ҳисобга олинганлигини кўрсатади.

Ўғил ва қиз болаларда турлича кўникмалар ва психологик хусусиятларнинг тарбияланиши, хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги меҳнат тақсимоти, жамиятда қабул қилинган маданий меъёрлар, роллар ва қарашлар– гендер фарқланишни шакллантириш жараёнини ифодалайди.

Шуни қайд этиш лозимки, турли жамиятларда ушбу жараён у ёки бу жамиятда қабул қилинган муайян андозаларга мос равишда турлича кечади. Шу муносабат билан эркаклар ва хотин-қизлар муайян гендер стандартларга мос равишда гендер ролларни бажаради, бироқ, ушбу роллар уларга табиатан, уларнинг биологик ривожланишига мос равишда берилган эмас. Мазкур тушунчанинг киритилиши жамиятдаги эркаклар ва хотин-қизлар роллари ижтимоий жиҳатдан ташкил топиши ва белгиланишини ифодалайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги қонунида[3] “Гендер – хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги муносабатларнинг жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, мафкура ва маданият, таълим ҳамда илм-фан соҳаларида намоён бўладиган ижтимоий жиҳати” деб кўрсатилган.

Гендер статистикаси кўп мақсадлар учун хизмат қилади, лекин биринчи навбатда, у аёл ва эркакларнинг турли ҳолатлари ва шароитларига тааллуқли бўлган яширин муаммоларни аниқлаш учун керакдир. Шунга кўра, гендер статистикаси муваффақиятли режалаштириш, манзилликни кучайтириш, самарали мониторинг юритиш ва ривожланиш дастурларининг таъсирини баҳолаш учун зарурдир.

Жаҳон банки томонидан[4]“Аёллар, бизнес ва қонун – 2019” тадқиқотида дунёда гендер тенглиги даражасини аниқлаш учун тадқиқот олиб борилди. Тадқиқотда аниқланишича, дунёда гендер тенглигига тўла эришган давлатлар Бельгия, Дания, Франция, Латвия, Люксембург, Швеция ҳисобланади. Австрия, Канада, Эстония,

Финландия, Греция, Ирландия, Португалия, Испания, Буюк Британия деярли 100 балл тўплаган (барчасида 97,5 дан). Ўзбекистон эса мазкур тадқиқотда 70,6 балл тўплади.

Дунё бўйича аёлларнинг иқтисодий фаоллиги энг паст кўрсаткичларда намоён бўладиган бўлса, Ўзбекистон аёлларининг иқтисодий фаоллиги кўрсаткичи, ривожланган ёки ўтиш давридаги мамлакатлардаги ҳолатдан юқоридир. Бироқ айнан эркакларнинг иқтисодий фаоллиги кўрсаткичи, дунё бўйича ўртача 80 %ни ташкил этган ҳолда, Ўзбекистонга тегишли худди шундай кўрсаткичдан 7,5 пункгга юқорилиги, қуйидаги 1- жадвалдан кўриниб турибди. Бу ҳолат эркакларни меҳнатда банд этилишидаги муаммоларни чуқурроқ ўрганишни тақозо этади. Ўз навбатида, мамлакат ички муҳитида аёлларнинг иқтисодий фаоллик даражаси эркакларникидан паст.

1-жадвал

Аҳолининг иқтисодий фаоллиги ҳақида маълумот (фоизларда)

Худуд миқёси	Аёллар	Эркаклар
Дунё бўйича	53,1	80,3
Ривожланган мамлакатларда	50,4	67,5
Ўтиш давридаги мамлакатларда	51,0	70,5
Ўзбекистонда	68,9	72,7

Олимларнинг фикрича[5], «барча хотин-қизларда ҳам меҳнатга муносабатнинг аниқ шаклланмаганлиги, юқори профессионал малакали мутахассис-кадр аёлларнинг камлиги, бунда оилавий хўжалик юритишда уларнинг етакчилик роли ортиб бораётганлиги, мос ҳолда аёлларнинг ижтимоий фойдали меҳнатга нисбатан муносабатидаги стереотипларнинг ҳануз сақланиб келаётганлиги, бу борадаги ижтимоий тасаввурларда гендер тавофутларнинг мавжудлиги сингари сабаблар бугунги кунда қишлоқ аёлларининг профессионал карьера ва раҳбарликка даъвогарлиги пастлигида намоён бўлмоқда». Бу борада айниқса қишлоқ жойларида аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш юзасидан қуйидаги чора-тадбирларни кўриш, чунончи: уларнинг расмий ва норасмий таълим олиш ва тайёргарликдан ўтишнинг барча турларига эга бўлиш ҳуқуқини таъминлаш, ёлланиб ишлаш орқали ёки мустақил меҳнат фаолияти орқали тенг иқтисодий имкониятларга эга бўлишлари, шунингдек, жамоа фаолиятининг барча турларида иштирок этишларини таъминлаш керак. Шунга қарамай, аёллар учун таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, санъат, фан каби йўналишлар анъанавий меҳнат соҳаларига айланган.

Таълим – жамият ҳаётининг муҳим жабҳаларидан бўлиб, инсон ижтимоийлашувининг етакчи омиллари ва институтларидан биридир. Ўзбекистонда таълим тизимининг ривожланиши давлатнинг

ижтимоий сиёсат соҳасидаги устун йўналиши сифатида эътироф этилган. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ[6], ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эга; давлат текин умумий таълим олишни кафолатлайди. Барча фуқаролар учун таълим олишдан тенг фойдаланиш принципини эълон қилар экан, таълим ана шу тенгликни, шу жумладан гендер тенгликни таъминлаш вазифасини бажариши керак. Таълим соҳасидаги гендер тенглик таълим олишда эркаклар ва аёлларнинг тенглигини билдирибгина қолмай, шу билан бирга ана шу имкониятлардан фойдаланишнинг тенг натижаларини ҳам англатади. Бу пировардида, умуман олганда жамиятда ресурслардан фойдаланишда гендер тенглик принципига қанчалик риоя этилаётганлигига ҳамда жинслар ўртасида имкониятларни тенглаштиришга боғлиқдир.

Мамлакатимизда турли соҳа ва тармоқларда меҳнат қилаётган ишчи ва хизматчиларнинг 45,5 % ини хотин-қизлар ташкил этади. Жумладан, давлат ҳокимияти органларида 321 нафар, тармоқлар бўйича раҳбарлик лавозимларида 30414 нафар аёл меҳнат қилмоқда. Улардан 15 нафари сенатор, 21 нафари Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутаты бўлиб, Қорақалпоғистон Республикаси депутатлари ва Халқ депутатлари туман/шаҳар Кенгашларида 1516 нафар аёл депутатлар фаолият олиб бормоқда. Бундан ташқари 2019 йил 21 июнь куни Ўзбекистон Республикаси тарихида илк марта Сенатга раис лавозимига аёл киши Т.Норбоеванинг тайинланиши гендер тенглиги аёлларнинг манфаатлари, эҳтиёжлари ва устуворликларини таъминлашга янги қадам бўлади деб ҳисоблаймиз.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, жаҳондаги бошқа давлатлар парламентида аёллар улуши Исроил давлати парламентида аёллар 27,5 %, Швецияда 43,6 %, Финландия 42 %, Норвегия 41,4 %, Исландияда 38,1 % нафарни ташкил этаётганлиги кўриш мумкин. Гендер масалаларининг асосий йўналишлари гендер тенгликни таъминлаш ва аёлларнинг ижтимоий шарт-шароитларини яхшилашга қаратилган давлат сиёсатини амалга оширишда уларнинг фаол иштирок этишини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Гендер масалаларининг асосий йўналишлари гендер тенгликни таъминлаш ва аёлларнинг ижтимоий шарт-шароитларини яхшилашга қаратилган давлат сиёсатини амалга оширишда уларнинг фаол иштирок этишини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Хулоса

Юқорида айтилганлардан хулоса қилиш мумкинки, жинслар ўртасидаги тенглик муносабатлари ҳали ҳам анъанавий тушунчаларга асосланади, гарчи сўнгги ўн йилликларда гендер тенглиги ҳаракати ва янги муносабатларнинг қурилиши ривожланган бўлса-да, гендер тенглиги бўйича муаммолар етарлича. Аёллар кураши гендер

манфаатлари масалалари билан қарама-қаршилик ҳар бир киши камроқ тенгсиз тарзда ўйлайдиган, бошқариладиган янги жамиятни излашда камситишларга қарши курашда далда беради.

Маълум бўлишича, воқеликни ўзгартириш осон иш эмас. Контекст ғоялар, одатлар, урф-одатлар, муносабат ва хулқ-атвор билан аллақачон мустаҳкамланган, тарихан қурилган ва жамият томонидан қабул қилинган, вақт ўтиши билан жамиятлар томонидан қадрланади ва такрорланади. Аммо технологик тараққиёт, ахборот ва коммуникация соҳаси, глобаллашув, ишлаб чиқариш жараёни ижтимоий муносабатлардаги ўзгаришлар ва гендер тенглигининг янги концепцияларини шакллантириш учун муҳитни қулай қилади.

Маълумки, жамият, иқтисодиёт ва сиёсатнинг ҳозирги модели жамият ҳаётини белгилаб берувчи қоида ва меъёрларни тақозо этар экан, тўлиқ гендер тенглиги мумкин бўлмайди. Тенгсизликнинг давом этиши аёлларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан қўллаб қувватлайдиган кўпроқ ташаббусларни ишлаб чиқиш кераклигини кўрсатади.

Шу билан бирга, жинслар ўртасида ҳақиқатда тенглик мавжуд бўлиши учун камситиш жараёнлари, мафкура, урф-одатлар тушунчалардан ҳоли янги жамиятни шакллантириш учун янги асосларни яратиш ва жамиятни идрок этадиган янги билимларни яратиш керак.

Фойдаланилган адабиётлари рўхати

1. Глоссарий МЦГИ. www.gender.ru.
2. “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-562 сон. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.09.2019 й. 03/19/562/3681-сон.
3. Women, business and the law 2019. International Bank for Reconstruction and Development. www.worldbank.org.
4. Демоскоп weekly. Электронная версия бюллетеня Населения и общество. Центр демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН. - М.: №377-378 <http://esa.un.org/unpp>
5. Каримова В., Саидова Ю., Умарова Ш., Мираҳмедова М. Ўзбекистонда гендер- менежментнинг истиқболи. Монографик тадқиқот. – Т.: Turon-Iqbol, 2011. – 74 б.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддаси.